

Duško Sekulić

TRŽIŠTE, PLANIRANJE I SAMOUPRAVLJANJE

Globus, Zagreb 1988., str. 323.
PROTIV STRAHA OD CENTRA
I OD TRŽIŠTA

Tri kategorije navedene u naslovu Sekulićeve knjige analiziraju se, kako je navedeno u podnaslovu, kao proturječnosti, sukob i razvoj među njima. Ja bih rekao da ove kategorije spojene u trokut predstavljaju pravu »crnu rupu« svih socijalističkih zemalja, od samog početka stvaranja socijalizma kao projekta i »poželjnog« društva. Taj prostor, »odakle se ne može otisnuti ništa što bi stiglo do udaljenog promatrača« (definicija prema Stephen Hawkingu, *Kratka povest vremena*, Otokar Keršovani, Opatija, 1988, str. 115), prava je drama za cijelo jugoslavensko društvo. Težište trokuta se stalno pomiče, čas prema jednom kutu, čas prema drugom, što dotiče svakog stanovnika gotovo sudbonosno. Iskustvo koje smo već u stanju dobro analizirati nije samo drama male zemlje u srcu Evrope. U istočno-evropskim zemljama umjesto »samoupravljanja« u trokutu stoji »socijalizam«, ali zbog stalnog volontarističkog pomicanja težišta gotovo da to uopće nije važno. U socijalizmu se događa da se po koja karika lanca ljudskom rukom prekine, a onda nema konzistentnog prostora. Kod njih se govori, na primjer, o »tržišnom socijalizmu«, ili o »plansko-tržišnoj privredi«, što je slično, ako ne i isto s metaforom sastavljenom od tri kategorije koje se nalaze u naslovu Sekulićeve knjige. (Neću ovdje ulaziti u obrazloženje kako bi trostrani prostor trebalo zbog cjelovitosti dopuniti još nekim kategorijama —

tipom vlasništva, državom, i federacijom, na primjer).

Autora poznajemo kao vrsnog ekonomskog sociologa. Ako je dopušteno ovdje definirati tu znanstvenu disciplinu, onda bih rekao da se ona bavi pitanjem zašto se ljudi ponašaju onako kako se ponašaju. To ponašanje uključuje ne samo akcije, motive i sklonosti, već i društvene institucije koje su važne za ekonomsko ponašanje, kao što su država, vlasništvo, ugovor i slično, koje sam malo čas i spomenuo. (Vidi: Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb, 1975, str. 18).

Meni kao ekonomisti, koji se po definiciji bavim time kako se ljudi ponašaju u bilo kojem vremenu i do čega to dovodi, bliski su radovi ekonomskih sociologa, pa mi je blisko raspravljati i o ovoj najnovijoj knjizi iz te oblasti. Sekulićevoj knjizi valja, po mojem mišljenju, odmah odrediti mjesto na bibliotečnoj polici: ona spada u desetak najboljih radova »križologije«, kako je Sekulićev kolega s Filozofskog fakulteta iz Zagreba nazvao jednu vrstu literature u Jugoslaviji.

A sada da nešto kažem o postavkama i nalazima te »križološke«, a to znači i empirijski i kritički vođene analize, što je po mojem mišljenju jedini put do teorije. Izlažem se opasnosti da u rezimiranju nalaza pogriješim, jer je to na malom prostoru uvijek moguće. Ipak, vrijedi pokušati.

Po Sekuliću, tržište valja shvatiti kao regulativni mehanizam koji se ne može izjednačavati s kapitalizmom. S druge strane, planiranje ne mora biti opozit tržištu. To su dva bazična načina regulacije koji se međusobno mogu prožimati na razne načine (str. 8).

Između dva osnovna sistema regulacije može se interpolirati niz tipova pomoću kojih možemo ocjenjivati postojeće sisteme regulacije. Sekulić naznačuje šest sistema: 1) čisti tržišni sistem; 2) regulirani tržišni sistem; 3) tržišna privreda u kojoj postoji planiranje; 4) planiranje koje samo pospješuje djelovanje tržišta; 5) administrativni sistem koji koristi tržište; i 6) totalno administrativno planirani sistem (str. 45—49). Prvi i posljednji su samo idealnotipski, iako im se postojeći sistemi približuju u različitoj mjeri.

Razvoj socijalizma išao je, a to mi se čini bitnim nalazom, obrnutim putem — ne od imperfektnosti tržišta prema planiranju, nego od imperfektnosti plana prema uvođenju tržišnih elemenata (str. 97). Zašto je nalaz bitan i odsudan? Sve socijalističke zemlje uključivo i Jugoslaviju, započele su izgradnju sistema sveobuhvatnim planiranjem. Teorijsko je pitanje sasvim obrnuto. Trebalo je uzeti tržišni mehanizam kao osnovni, pa onda postaviti pitanje koliko široko se mogu uvesti planski elementi. Kao i u Bibliji, »prvi čovjekov grijeh« je napravljen i od njega se više ne može pobjeći. (O tome sam pisao u knjizi: Jugoslavenska kriza, Naprijed, Zagreb 1988, str. 234—235). Sve što sada radimo samo je plač zbog učinjenog grijeha.

Sekulićeva je analiza pojedinih poslijeratnih faza razvoja — usudujem se reći — paradigmatična, iako ćemo se na poslijeratni razvoj morati još uvijek, i tko zna koliko dugo, osvrutati ako tražimo »korijenje«. Napuštanje centralističkog sistema Sekulić ne objašnjava jednostavnim uzrokom (na primjer kod Bićanića nalazimo mišljenje o »pritisku događaja«, dakle o neefikasnosti sistema). Autor s pravom naglašava politički determinizam, kolikogod ga je teško

razlučiti od ekonomskih perturbacija koje su pratile sve političke promjene (str. 139). I kasnije se pokazalo — prilikom napuštanja privredne reforme iz 1965. godine — da su institucionalne promjene prvenstveno posljedica političkih promjena i konflikata, a ne toliko odgovor na narasle ekonomske teškoće. U političkim sukobima dolazi do redefiniranja sistema, koji obuhvaća nekoliko karakteristika: aktivniju ulogu SK i sindikata, naglašavanje uloge radničke kontrole, povećana uloga zbora radnih ljudi, posebno OUR-izacija, zatim povećane uloge autonomije republika i pokrajina, uvođenje delegatskog sistema, kasnije kolektivnog rukovođenja (str. 168). Taj se razvoj petrificira Ustavom iz 1974. godine. Sa staništa Sekulićeva interesa nužno je naglasiti da upravo tim Ustavom planiranje opet postaje glavnim regulatorom društvenog razvoja, doduše ne planiranje centralističkog tipa, već na osnovi općeg društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja (str. 168).

Iza toga sljedi izvrsna analiza »samoupravnog planiranja«. Za taj je model karakteristično da nema povlaštenog centra koji postavlja plan, već da svi elementi sistema planiraju istovremeno. To je riješeno konceptom »susretnog planiranja«. Do čega je to dovelo, objašnjeno je u knjizi. Parcijalni ciljevi počinju se nametati nad ciljevima cjeline, ili pak u ime društvenosti dohotka (jer se i to priznaje) ciljevi cjeline počinju dominirati nad onima pojedinih dijelova. Strah od države, traumatsko iskustvo centralističkog razdoblja, dovodi do toga da se ne želi krnjiti suvremenost dijelova u procesu planiranja, sve dok ne nastupi evidentna kriza ili nemogućnost postizanja dogovora u centru. Zanimaruje se razlika između makro i mikro eko-

nomskog planiranja. Induktivističko planiranje, kaže Sekulić, imaće tendenciju zanemarivanja holističke racionalnosti na račun parcijalne, imaće tendenciju zanemarivanja međupovezanosti za račun rasta postojećega, a kao rezultat bit će otežane strukturalne promjene (str. 219). Ni jedna jedinica, naime, ne može planirati vlastito odumiranje, nego samo rast. S druge strane, ne mogu se provesti dogovoreni prioriteti, jer nema snage koja bi akumulaciju usmjerila prema njima. Konačno, kaže Sekulić, induktivističko planiranje vrlo malo vodi računa o interakciji među efektima djelovanja pojedinih grana. Iako u knjizi nema mnogo ilustracija, navest ću jednu koja mi se čini prikladnom da tu relaciju učini razumljivom: to je primjer izgradnje turističkog kompleksa u uvali Scott pored rafinerije nafte (iznijet na str. 221). Očevidno je da uložena sredstva u dvije jedinice dovode do poništavajućeg interakcijskog efekta.

Istakao bih još nekoliko teza koje ujedno dijagnosticiraju sadašnju krizu jugoslavenskog društva. Sekulić kaže: strah od centra onemogućuje centralno planiranje, ali i regulaciju; sve to jača ideologiju autonomne ekonomije (udruženog rada) u situaciji kad je očito da će ekonomija još dugo morati biti politički regulirana; to, naravno, povećava broj i utjecaj političkih intervencija ali ne i njihovu legitimnost (str. 277). Mislim da u potpunosti razumijem Sekulića, ali dodajem da ni njega ni mene, jer i ja zastupam slične teze o ekonomskim funkcijama federacije, mnogi neće razumjeti, odnosno svoje zaključke ne žele dovesti do krajnjih konzekvencija. Rezultati nerazumijevanja, odnosno odbacivanja logičkih i teorijskih konzekvencija su porazni. Centralno planiranje je nemoguće iz političkih razloga, a pla-

niranje koje dolazi od potpuno autonomnih organizacija onemogućuju ekonomski i organizacijski razlozi. Zbog toga je, opet se služim Sekulićevim riječima, nemoguće planiranje koje polazi od većih asocijacija (tzv. reprodukcijских cjelina) jer one jednostavno nisu u dovoljnoj mjeri etablirane da bi mogle postati nosiocima razvoja. »U takvoj situaciji ekonomija postaje kontrolirana po republičkim principima pa imamo situaciju nekoliko administrativnih sistema integriranih slabo prema unutra, ali još slabije prema vani« (str. 277).

Time bih prikaz mogao i završiti, jer mislim da su osnovni nalazi potcrtani. Ipak produžujem s nekoliko pitanja. Za raspravu, koja bi se odmah povelala, ili poslužila u kasnije analize, nameću se tri pitanja.

Prvo: Da li je moguće da samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje bude instrument racionalnije suradnje među pojedinim segmentima privrednog sistema unutar djelovanja tržišta? O tome Sekulić govori uz ogradu da sporazumijevanje i dogovaranje ne može biti osnovni i jedini regulator sistema (str. 230). Poziva se na L. Johansena i L. Thurowa (str. 227), odnosno na suvremenu ekonomsku teoriju koja počinje od redefiniranja okvira u kojima se zbiva ekonomsko i društveno odlučivanje. Ja nisam, naime, siguran da li su takve ideje ostvarljive u razvijenim društvima, a pretpostavljam da u nerazvijenim zemljama nemaju šanse, što je uostalom kratkotrajna, ali katastrofalna jugoslavenska praksa i potvrdila.

Drugo: Da li je moguće zahtijevati prestanak tutorstva politike nad privredom? Ne znam da li je to mišljenje Sekulića, izrečeno na str. 297, ili on govori o tuđim mišljenjima. U nastavku autor raspravlja o tome kako je došlo do dominacije političkog

odlučivanja, prognozira pojačanje konflikata u odnosima između političkog sistema i privrednih jedinica i, što je značajnije, ukazuje na postojanje obrnutog pritiska na politiku iz privrede da preuzme zaštitničku ulogu (str. 297—300). Moje je mišljenje da ne koristi traženje prvenstva politike nad ekonomijom ili ekonomije nad politikom. Put razrješavanja suprotnosti može biti samo politički i politika ne može odustati od ekonomije. Riječ može biti samo o drukčijem političkom utjecaju na ekonomsku sferu.

Imam i treće pitanje: Kakav sistem planiranja autor smatra poželjnim? Napredujući kroz Sekulićevu knjigu, čitalac neće jasno ili barem ne eksplicitno uočiti što autor smatra poželjnim sistemom planiranja uz pretpostavljene druge dvije strane trokuta — tržište i samoupravljanje. Nije riječ o nekom »idealnom« socijalističkom sistemu. Deskriptivni dijelovi Sekulićeve knjige sadrže sve strane, duboke i valjane analize djelujućeg sistema. Preskriptivni dijelovi nisu sasvim jasni, a čini mi se važnim ustanoviti razumnu graničnu liniju, ili težište trokuta, između uloge plana i uloge tržišta, između samoupravljanja i tržišta, te samoupravljanja i plana, pogotovo ako se prepostavi da društveno vlasništvo nije predominantno. Nitko više ne može biti siguran, ali svatko se od nas mo-

ra isprobati i na polju preskripcije, kao što su to učinili spomenuti Johansen i Thurow. Istraživači uvijek sumnjaju, ali mislim da su znanstvenici također građani i stanovnici Jugoslavije. Pogotovo se danas ne može više čekati da se dobiju rješenja iz same »prakse«, niti se može čekati na »daljnju teorijsku elaboraciju«.

I na kraju jedno retoričko pitanje, na koje ne tražim odgovor. Sekulić me naveo na pomisao. Zašto su ljudi u socijalističkim zemljama toliko u strahu? On govori o strahu od centra i strahu od tržišta. Ima i drugih, ali to su zaista dva velika osjećaja, trajne bojazni, gotovo smrtni otrovi. U svijetu ljudi pate od različitih strahova, na primjer gubitka zaposlenosti, ili prisutnosti stranog osvajača, ili očekivanja strane invazije, ili bilo koje druge nevolje koja nadilazi ljudske snage. Mi u Jugoslaviji ne patimo od sličnih opasnosti, ali u strahu smo od nečega što samo po sebi ne bi trebalo donositi nespokoj. Upravo zbog tog bezrazložnog i iracionalnog straha društvo je dovedeno do polu-paralize, ili čak potpune paralize. Zasluga je Sekulića da je pokušao otkloniti te strahove, uz razumno ukazivanje na moguće posljedice centra i tržišta, ali se bojim da će strahovi i dalje ostati, štoviše da će ih utjecajni ljudi čak i širiti.

Marijan Korošić